

М. В. Полховська,

кандидат філологічних наук, доцент

(Житомирський державний університет імені Івана Франка)

marinafeb9@ukr.net

ORCID: 0000-0002-7971-9469

ПОЯВА ЕКСПЛЕТИВІВ У СТРУКТУРІ РЕЧЕННЯ ДЕЯКИХ ГЕРМАНСЬКИХ МОВ

У статті досліджено причини появи і позицію породження експлетивних підметів *there ma it i ix* відповідників у давніх германських мовах. Типологічний аналіз германських мов дозволив виявити дві структурні позиції породження експлетива: [Spec, TP] для отримання відмінка й перевірки ознаки принципу розширеної проєкції (ПРП) та [Spec, CP] для недопущення вживання в цій позиції іншого топікалізованого елемента. Встановлено, що уніфікація ПРП не є релевантною для всіх германських мов, мови з порядком слів типу *SVO* мають ознаку ПРП; у мовах із *V2*-вимогою та порядком слів типу *SOV* ця ознака задовольняється вибірково.

Ключові слова: експлетив, функціональна проєкція, принцип розширеної проєкції, германські мови, граматичний підмет.

Постановка проблеми. У германських мовах поведінка підмета залежить від порядку слів. На теоретичному рівні питання вживання підмета (граматичного), особливо на ранніх етапах розвитку мови, є складною проблемою, зумовленою семантикою дієслова. На прагматичному рівні це питання пов'язано зі збереженням балансу між економічністю мови й уникненням двозначності.

Принцип розширеної проєкції (ПРП) Н. Хомського довгий час слугував операційним поняттям для аналізу різних за типологічною будовою мов. Згідно з цим принципом кожне речення містить підмет у канонічній для нього позиції – [Spec, TP], у якій призначається називний відмінок [1: 127]. Відсутність у цій позиції іменної групи (NP) компенсується вставленням експлетива. За умови відсутності в ній NP й експлетива, йдеться про елемент *pro*, який приховано забезпечує заповнення канонічної позиції підмета [2: 100].

В останні роки утвердився погляд про неуніверсальність ПРП в германських мовах і навіть про необхідність його скасування. [Spec, TP] – позиція, не завжди релевантна для підмета [2: 101]. Матеріали ісландської, німецької та нідерландської мов ставлять під сумнів викладену вище точку зору. У цих мовах діє *V2*-вимога, згідно якої фінітне дієслово розміщується в позиції вершини CP, а підмет – у позиції [Spec, CP] [2: 103]. Крім того, ісландська мова дозволяє вживання підмета в давальному відмінку, що не є можливим, оскільки, щоб потрапити до проєкції C, підмет повинен пройти через позицію специфікатора TP, де призначається називний відмінок. У німецькій та нідерландській мовах додаток, а в пасивному реченні підмет необов'язково пересувається до позиції [Spec, TP]. У цих мовах вживання експлетива обмежене ініціальною позицією, він не функціонує як утримувач місця для підмета. В африкаансі експлетиви необов'язкові навіть за відсутності тематичного підмета й нездатності NP пересуватися до позиції [Spec, TP]. У цьому випадку позиція [Spec, TP] залишається незайнятою [2: 104]. На протигвагу цьому, у норвезькій, датській, шведській мовах уживання експлетива обов'язкове за умови відсутності тематичного підмета в безособових пасивних реченнях (напр., *there has been danced*). Виникає запитання: як мовці обирають між фонетично представленим і фонетично відсутнім експлетивом?

Метою статті є дослідження процесу закріплення експлетива у функції граматичного підмета в деяких германських мовах та визначення позиції його породження в структурі речення з позицій генеративної граматики.

Виклад основного матеріалу з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Однією з характерних рис германських мов на ранньому етапі розвитку є можливість вживання нульового підмета. Чим легше розпізнати підмет за формою й позицією, тим частіше він випускається. Саме тому існування NP, які не пересувалися ліворуч, і відсутність експлетивів у ранньому германському реченні є природним. Оскільки давньогерманські мови були флективними, TP (*tense phrase*) перевіряло свої ф-ознаки (категоріальні ознаки) в морфології дієслова. Однак експлетив з'являється в мові попри розвинуті словозмінні системи. Потреби в перевірці T ознаки не існує, отже, він повинен виконувати іншу функцію. Однією з поширених точок зору є те, що експлетив виникає в позиції [Spec, CP] для задоволення *V2*-вимоги за відсутності іншого топікалізованого елемента й лише з часом завдяки дії механізму реінтерпретації починає вживатися в позиції [Spec, TP] [3: 185]. Передумовою появи "чистих" експлетивних підметів у позиції [Spec, vP] були лексикалізовані зовнішні аргументи дієслів. Якщо проєкція vP не містить у своєму складі елемента з релевантною N-ознакою, як у випадках із безособовими реченнями й реченнями, які позначають явища природи, поява пустих елементів цілком прогнозована. З іншого боку, поява експлетивів в екзистенційних реченнях, на перший погляд, могла б

видатися надлишковою, оскільки позиція [Spec, TP] містила проекцією *vP* як результат застосування операції *пересуви цілі в складі максимальної проекції (piedpiping)*, а *vP*, у свою чергу, обов'язково містила NP (асоціатив / логічний підмет). Однак із втратою можливості пересуви ліворуч усього компонента NP втрачає екзистенційне трактування, пересуваючись ліворуч за межі *vP*. Вставлення експлетива в екзистенційному реченні є операцією "крайнього випадку" (*Last Resort*), яка відбувається для перевірки ознаки принципу розширеної проекції (ПРП) [4: 15].

Типологічне вивчення германських мов показує, що експлетив почав функціонувати в позиції специфікатора CP. У процесі свого історичного розвитку скандинавські мови зазнали суттєвих змін і перейшли від мов із варіативним порядком слів і багатством флективних підсистем до сучасних мов з обов'язковим вживанням граматичного підмета [5: 61]. У давньонідерландській експлетив виникає в XIV ст. в позиції CP для забезпечення вимоги V2, його не було при інверсії та в підрядних реченнях. Експлетивне слово *ther / der* було експлетивним топіком до XVIII ст. З часом експлетивний топік починає вживатися в одному реченні з логічним підметом і, завдяки механізму реінтерпретації, стає експлетивним підметом [5: 66].

У ранньоновоюшведській мові відповідник англійського *there – det* спорадично траплявся лише в ініціалній позиції речення; не було зафіксовано жодного випадку його вживання в інвертованих реченнях. Це свідчить про те, що він розміщувався в дискурсивній позиції специфікатора CP. Ранньоновоюшведська перестала задовольняти V2-вимогу в період XVI–XVII ст. із втратою дієслівних флексій. З того часу експлетив вживається як у головних, так і в підрядних реченнях; речення будуються за SVO-моделлю. Саме тому роль підмета стає важливішою, експлетив починає задовольняти вимогу ПРП, вживаючись у тих контекстах, де не було тематичного підмета [2: 112].

Подібна картина характерна для ісландської мови. Експлетив вживається з дієсловами зі значенням природних явищ, в екзистенційній конструкції (з перехідними дієсловами включно) і в безособових пасивних реченнях, але тільки на початку речення для задоволення V2-вимоги в позиції CP. Експлетив зникає, як тільки у цій позиції розміщується інший елемент, наприклад, у загальному запитанні [6: 234]. У сучасній ісландській, яка є симетричною мовою з V2-вимогою, експлетив є топіком як у головному, так і в підрядному реченнях. Отже, речення з експлетивом проявляє чітку інформативну ознаку. Синтаксична форма розглядається як рефлекс того, що нова для слухача інформація повинна залишатися зовні проекції CP. Експлетив не припускає вживання в позиції специфікатора CP асоціативної NP, яка є неозначеною (необов'язково структурно).

У датській мові, де в підрядних реченнях не працює V2-вимога, вживання експлетива пояснюється необхідністю проекціювання позиції підмета в разі відсутності зовнішнього аргументу дієслова. Експлетив має характеристику підмета.

Як свідчать пам'ятники давньоверхньонімецької мови, вживання експлетивів у той час було рідкісним. Однак у середньоверхньонімецькій структурі речення утвердився відповідник експлетива *it – es*, а відповідник *there – es* тільки почав уживатися в ініціалній позиції головного речення як заповнювач позиції [Spec, CP]. Його поява й граматиалізація корелює із синтаксичним розвитком речення, зокрема з регулюванням V2-вимоги в екзистенційних та безособових пасивних реченнях [2: 110].

Відповідник англійського експлетива *it* виник раніше ніж *there* в усіх германських мовах (за винятком ісландської). Разом із відповідниками він є характерною ознакою всіх сучасних германських мов, на відміну від *there*, який у деяких мовах лише спорадично вживається в презентаційних структурах і безособових пасивних реченнях [2: 110]. Інколи трапляються випадки взаємозаміни цих експлетивів, напр.:

(15) р.н.а. *It behoveth but one stroke – ther behoveth but one stroke.*

Актуалізація експлетива обов'язкова при зміні порядку слів з SOV- на SVO-модель, що спричиняє посилення ролі позиційних підметів. Навіть на ранніх етапах розвитку в германських мовах існували структури, які не задовольняли обов'язкову вимогу ПРП, і яку з часом кожна мова адаптувала (чи ні) в певний період свого розвитку. У сучасних германських мовах експлетив породжується в функціональних проекціях CP і *vP* (пор., TP у Н. Хомського). За умови породження у *vP*, експлетив пересувається ліворуч до позиції [Spec, TP] [7: 19], напр.:

Позиція породження експлетивів у германських мовах

Експлетив	<i>vP</i>	CP
Африкаанс	<i>dar</i>	
Голландська	<i>er</i>	
Англійська	<i>there, it</i>	
Фризська	<i>tað</i>	
Німецька	<i>da</i>	<i>es, was</i>
Ісландська		<i>það</i>
Шведська	<i>det</i>	

Незалежно від причини введення експлетива асоціатив породжується в складі VP, а експлетив вставляється до вищої за рівнем функціональної проекції (vP або CP). Поява експлетива в структурі речення залежить від можливості перевірки асоціативом ф-ознак TP і варіюється в германських мовах [8: 71]. В ісландській він трапляється в двох структурах: із зовнішнім аргументом (асоціативом) та без нього. За наявності зовнішнього аргумента, який намагається поводити себе як суб'єкт, обов'язково відбувається його пересув до вершини TP (зовнішній аргумент не може залишатися *in situ*). У такому випадку експлетив вводиться до структури речення лише за умови недопущення вживання асоціатива в позиції [Spec, CP] [8: 73]. Якщо в реченні є лише внутрішній аргумент предиката, експлетив може залишатися *in situ* (vP) чи пересуватися до позиції [Spec, CP]. У цих реченнях поява експлетива аргументована як недопущенням вживання асоціатива в проекції CP, так і гарантуванням наявності підмета за відсутності зовнішнього аргумента [8: 74].

У сучасних материкових скандинавських мовах вживання експлетивних конструкцій обмежене відсутністю зовнішнього аргумента. Введення в структуру експлетива зумовлюється необхідністю вживання граматичного підмета, оскільки саме він перевіряє всі ф-ознаки T [8: 75].

Англійські референційні підмети набувають статусу обов'язкових конститuentів задовго до своїх експлетивних відповідників. Вживання експлетивних підметів припадає на кінець давньоанглійського періоду [2: 109]. У безособових реченнях закріплюється вживання *it* (*hit*), однак навіть протягом середньоанглійського періоду *there* (*þær*) часто відсутнє в екзистенційних реченнях (копулятивних конструкціях із неозначеним підметом). Так, у 1150–1250 рр. воно трапляється лише в 29% речень [2: 112]. На відміну від *hit*, яке вживається в реченні без підмета, *þær* супроводжується логічним підметом, витісняючи його в кінцеву позицію. Експлетив функціонує для надання позиції підмета означеного статусу, а не просто для її заповнення.

У давньоанглійській мові вимоги обов'язкової реалізації підмета після операції *озвучення* не існувало. Однак це не означає неіснування підмета взагалі. На початку свого розвитку в ролі граматичного елемента (X ст.) *there* використовувалося в позиції [Spec, CP], не дозволяючи дієслову займати ініціальну позицію в реченні; у середньоанглійський період воно починає вживатися у позиції [Spec, TP], задовольняючи принцип розширеної проекції. Вживання *there* можна розглядати як компроміс у розв'язанні конфлікту між прагматичною структурою речення та фіксацією SVO моделі порядку слів у реченні: логічний підмет, комунікативне ядро, залишається в постдієслівній позиції, тоді як формальний підмет *there* розташовується в ініціальній позиції [9; 10: 34–35].

Висновки. Типологічне вивчення германських мов виявляє структурно "низьку" позицію породження експлетива. В окремих мовах (німецька, ісландська) експлетив взагалі не може з'являтися в позиції [Spec, TP], тобто в позиції, у якій він мав би породжуватися. У цих мовах він з'являється в позиції специфікатора функціональної проекції CP. В інших германських мовах експлетив є формальним аргументом, який пересувається до позиції [Spec, TP] для отримання відмінка й перевірки ознаки ПРП. Проблема обов'язковості заповнення позиції [Spec, TP] в германських мовах залишається невирішеною. Слушною, на наш погляд, є теза про нерелевантність уніфікації ПРП для цих мов. Зіставляючи порядок слів у реченні та позицію підмета в германських мовах, можна зробити висновок, що мови з порядком слів типу SVO мають ознаку ПРП; у мовах із V2-вимогою та порядком слів типу SOV ця ознака задовольняється вибірково (підмет може породжуватися в позиції [Spec, CP]).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Haegemann L. English Grammar. A Generative Perspective / L. Haegemann, J. Gueron. – Oxford, Berlin : Blackwell Publishers. – 1999. – 672 p.
2. Biberauer T. Reconsidering the EPP and Spec-TP in Germanic / T. Biberauer // Cambridge Occasional Papers in Linguistics. – Cambridge : Cambridge University Press, 2003. – № 1. – P. 100–120.
3. Vikner S. Verb Movement and Expletive Subjects in the Germanic Languages / S. Vikner. – Oxford : Oxford University Press, 1995. – 294 p.
4. Richards M. Explaining EXPL / M. Richards, T. Biberauer. – Режим доступу : people.pwf.cam.ac.uk/mtb23/NSP/Explaining%20Expl.pdf.
5. Felser C. Expletives as Arguments: Germanic Existential Sentences Revisited / C. Felser, L. Rupp // Linguistische Berichte 187. – 2001. – P. 289–324.
6. Ingman R. The Structure and Function of Expletive There in Pre-Modern English / R. Ingman // Reading Papers in Linguistics 5. – 2001. – P. 231–249.
7. Biberauer T. Changing EPP Parameters in the History of English: Accounting for Variation and Change / T. Biberauer, I. Roberts // English Language and Linguistics. – 2005. – №9. – P. 5–46.
8. Hegarty M. A Feature-based Syntax of Functional Categories. The Structure, Acquisition, and Specific Impairment of Functional Systems / M. Hegarty // Studies in Generative Grammar № 79. – Berlin, New York : Mouton de Gruyter, 2005. – 348 p.
9. Полховська М. В. Екзистенційні речення в ранньомовноанглійській мові: структурно-семантичний та функціональний аспекти: дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / Полховська Марина Володимирівна. – Житомир., 2009. – 202 с.

10. Breivik L. E. Initial Adverbials and Word Order in English with Special Reference to the Early Modern English Period / L. Breivik, T. Swan // *Studies in Early Modern English* / ed. Dieter Kastovsky. – Berlin – New York : Mouton de Gruyter, 1994. – P. 11–43.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Haegemann L. *English Grammar. A Generative Perspective* / L. Haegemann, J. Gueron. – Oxford, Berlin : Blackwell Publishers. – 1999. – 672 p.
2. Biberauer T. Reconsidering the EPP and Spec-TP in Germanic / T. Biberauer // *Cambridge Occasional Papers in Linguistics*. – Cambridge : Cambridge University Press, 2003. – № 1. – P. 100–120.
3. Vikner S. *Verb Movement and Expletive Subjects in the Germanic Languages* / S. Vikner. – Oxford : Oxford University Press, 1995. – 294 p.
4. Richards M. Explaining EXPL / M. Richards, T. Biberauer. – Режим доступу : people.pwf.cam.ac.uk/mtb23/NSP/Explaining%20Expl.pdf.
5. Felser C. Expletives as Arguments: Germanic Existential Sentences Revisited / C. Felser, L. Rupp // *Linguistische Berichte* 187. – 2001. – P. 289–324.
6. Ingman R. The Structure and Function of Expletive There in Pre-Modern English / R. Ingman // *Reading Papers in Linguistics* 5. – 2001. – P. 231–249.
7. Biberauer T. Changing EPP Parameters in the History of English: Accounting for Variation and Change / T. Biberauer, I. Roberts // *English Language and Linguistics*. – 2005. – №9. – P. 5–46.
8. Hegarty M. A Feature-based Syntax of Functional Categories. The Structure, Acquisition, and Specific Impairment of Functional Systems / M. Hegarty // *Studies in Generative Grammar* № 79. – Berlin, New York : Mouton de Gruyter, 2005. – 348 p.
9. Polkhov's'ka M. V. Ekzystentsiini rechennia v rannionovoangliiskii movi: strukturno-semantychnyi ta funktsionalnyi aspekty [Early New English Existential Sentences: Structural, Semantic, and Functional Aspects] : dys. ... kand. filol. nauk : 10.02.04 / Polkhov's'ka Maryna Volodymyrivna. – Zhytomyr., 2009. – 202 c.
10. Breivik L. E. Initial Adverbials and Word Order in English with Special Reference to the Early Modern English Period / L. Breivik, T. Swan // *Studies in Early Modern English* / ed. Dieter Kastovsky. – Berlin – New York : Mouton de Gruyter, 1994. – P. 11–43.

Полховская М. В. Появление экслетивов в структуре предложения некоторых германских языков.

В статье исследованы причины появления и позиции порождения экслетивных подлежащих there, it, а также их соответствующих элементов в давних германских языках. Типологический анализ германских языков позволил выявить две структурные позиции порождения экслетива: [Spec, TP] для получения надежда и проверки признака принципа расширенной проэкции (ППП) и [Spec, CP] для недопущения употребления в этой позиции другого топикализованного элемента. Установлено, что унификация ППП нерелевантна для всех германских языков, языки с порядком слов SVO обладают признаком ППП; в языках с V2-требованием и порядком слов SOV этот принцип удовлетворяется выборочно.

Ключевые слова: экслетив, функциональная проэкция, принцип расширенной проэкции, германские языки, грамматическое подлежащее.

Polkhovska M. V. The Expletive Emergence in the Sentence Structure of Some Germanic Languages.

The article deals with the investigation of the reasons of expletive emergence in the structure of the sentence and its generation position. The expletive appearance in the sentence structure depends on the possibility of the associative ϕ -features checking in the TP projection and varies in the Germanic languages. In Icelandic, it occurs in two positions: with or without an external argument (associative). The external argument, if present, behaves as the subject, it moves to the position of the TP (the external argument cannot remain in situ). In this case, the expletive is introduced into the sentence structure only not to allow the associative to move to the position [Spec, CP]. If the sentence contains only the internal argument of the predicate, the expletive may stay in situ (vP) or move to [Spec, CP] position. In these sentences, the appearance of the expletive is considered to prevent the associative movement to CP projection, and to guarantee of the presence of the subject in the absence of an external argument. In other Germanic languages, the expletive is a formal argument that moves to the [Spec, TP] position to be marked with case and to check EPP-feature. The problem of compulsory filling of the [Spec, TP] position in the Germanic languages remains unresolved. Comparing the sentence word order and the position of the subject in the Germanic languages, we can conclude that SVO- type languages have a EPP-feature; in languages with the V2-rule and SOV word order, this feature is deleted selectively (the subject may be generated in the [Spec, CP] position).

Key words: Expletive, Functional Projection, Extended Projection Principle, Germanic Languages, Grammatical Subject.